

ПРОРОЧИЙ МЕСІАНІЗМ ПОЕТА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВТІЛЕННЯ В ПОЕМІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «СОН»

ЛОПУШАН Т. В.

litera2u@gmail.com

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх
навчання*

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

Писемна культура та пов'язане з нею мистецтво художнього слова протягом століть його побутування витворило цікавий феномен сприймання поета як пророка. Християнство протягом середньовіччя прищепило європейцям особливе ставлення до писемного слова, як головного носія божественного одкровення. Епоха відродження стала потужним проривом на шляху піднесення ролі і значення письменства в житті суспільства, оскільки саме в цей час, як слушно зауважують Алла та Ігор Бички, відбувся перехід від універсальної латиниці до широкого вживання різних національних мов, яке зміщувало акценти культурного розвитку із загального на окремішне, унікальне, неповторне. Саме тому митці, мислителі зосередилися на розкритті неповторних особистісних рисах індивіда та унікальності окремих людських спільнот, що найяскравіше виявляється в їхньому національному колориті [2, с.7-8].

XIX століття відкрило для європейських народів широкі можливості для становлення модерних націй, що призвело до руйнування у XX столітті найбільших імперій та становлення нових національних держав. Питання ж існування української історичної нації залишилося ще майже на століття у підвішеному стані, оскільки поряд з розгорнутою у перші роки радянської влади політикою українізації та відносно лояльним у подальшому ставленням

до української культури, в тому числі і літератури, протягом усього «підрадянського» періоду українство так і не змогло здобути політичну незалежність. Але потреба месії, котрий зміг би актуалізувати історичну минувшину і водночас окреслити перспективи модернізації українства була надзвичайною, оскільки можна цілком погодитися з Є.Маланюком [8, с.62], котрий вважав, що найбільшого удару в розбудові своєї національної ідентичності українство зазнало, коли 1785 року Катерина II видала «Жалувану грамоту дворянству», яка зробила родову українську шляхту складовою імперської державної машини, заклавши основи національного розколу, наслідки якого ми відчуваємо донині. Наступні активні дії імперії, спрямовані на повне відлучення українства від мейнстріму цивілізаційного розвитку спільноти європейських народів, призвели до ситуації, яка дала підстави професору Київської духовної академії, фольклористу і літературознавцю М.Петрову стверджувати у своїй праці «Нариси історії української літератури ХІХ століття» [11], що українська література не загальнонародна, а переважно провінційна, тому не вирізняється оригінальними думками, котрі можна вважати величними і піднесеними. Зауважмо, що ці зауваження подибуємо в дослідженні, котре побачило світ в 1884 (!) році. Звісно, такий підхід не був абсолютно одностайним в науковому середовищі, про що свідчить великий критичний відгук на згадану працю іншого дослідника української літератури, професора Миколи Дашкевича. Однак окреслена М.Петровим тенденція простежувалася (і простежується!) в імперському дискурсі щодо української літератури і культури в цілому безперечно і послідовно.

В цій ситуації поява Тараса Шевченка була не просто щасливим випадком для української культури і нації. Вона цілком закономірна і відповідає логіці розгортання модерного міфопоетичного націєтворчого процесу ХІХ століття. Відсторонений від права брати на себе відповідальність за сучасність і асоційований виключно з минулою величчю козацької минувшини, український народ потребував месії, котрий би зміг подолати розрив між минулим і прийдешнім. Саме такою, на нашу думку, стала постать

Тараса Шевченка. Абсолютно точно охарактеризував значущість цього моменту для нашої національної історії і культури О.Юрчук: «Тарас Шевченко прийшов в українську літературу, коли в західноєвропейських культурах відбулося творення авторських міфів через пророцтво, що забезпечувало консолідацію нації. Він також вдався до перебирання на себе ролі національного пророка, формуючи власний авторський міф, у якому поєднується автентичне начало з християнством» [12, с.281].

Та обставина, що постать Тараса Шевченка для українства стала абсолютно винятковою, пояснюється складним комплексом історичних, національно-культурних реалій української історії та особистих біографічних чинників поета, які внаслідок накладання створили феномен «пророка нації». Тут цілком слушним є зауваження В. Базилевського: «Шевченко – явище унікальне. Його немає з ким порівняти у письменстві інших народів. Не тому, що він кращий. Йдеться про особливий генотип культури країни, яка ніколи не мала своєї державності, що, зрештою, й призвело до запізненого й однобокого розуміння Шевченка Європою [1, с. 27].

Позбавлений права промовляти до світу національною мовою і штучно вилучений з європейського історичного процесу модернізації національної свідомості, український народ був вимушений чекати слушної нагоди, акумулюючи свою ідентичність в потужному пласті національного фольклору (звідси його багатство і розмаїття, яким захоплювалися вітчизняні і зарубіжні дослідники в XIX столітті). Однак гостро постала потреба напересічної особистості, котра б поєднала органічну приналежність до селянства як носія української національної ідентичності з широтою поглядів освіченої людини. Цю визначальну рису особистості Т.Шевченка спостеріг М.Костомаров, підкресливши, що Шевченко говорить так, як народ ще й не говорив, але як він був уже готовий заговорити і тільки ждав, щоб із його середовища знайшовся

творець, який оволодів би його мовою і його тоном, далі резюмуючи, що «Тарасова муза прорвала якийсь підземний склеп, уже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями, засипаний землею, навмисне зораною і засіяною, щоб сховати від нащадків навіть згадку про місце, де знаходиться підземна порожнеча. Тарасова муза сміливо ввійшла в цю порожнечу зі своїм негасимим світочем і відкрила за собою шлях і сонячним променям, і свіжому повітрю, і допитливості людській» [7, с. 131, 133].

Не випадково на повну силу голос Шевченка зазвучав саме після його життя і мандрів Україною в дорослому віці, коли на зміну ностальгії і засвоєним дитиною стереотипам про рідний край прийшло тверезе бачення соціальних і культурних реалій українського національного життя, визначальною особливістю якого стали надзвичайно обмежена кількість національно свідомої верстви освічених людей та середньовічний статус переважної більшості селянства, котре не зазнало в добу Шевченка жодних модернізаційних змін, що охопили Європу аж до скасування кріпацтва. Отже до Шевченка українство перебувало в ситуації панування «культури безсловесної більшості» [4] і відчайдушно прагнуло того, хто надасть йому нового, модерного звучання. Звідси – рання прижиттєва міфологізація постаті Тараса Шевченка і канонізація його як пророка нації.

В текстах трансформацію висловлювань поета від усвідомлення ним німоти безсловесної більшості: «Село неначе погоріло, // Неначе люде подуріли, // Німі на панщину ідуть // І діточок своїх ведуть!» [14, с.120] до добровільного прийняття свого подвижницького статусу, яке остаточно викристалізовується в «Подражанії 11 псалму»: «Возвеличу // Малих отих рабов німих! // Я на сторожі коло їх // Поставлю слово» [14, с.281]

Надзвичайно цікавим маркером цих змін у свідомості поета стає його поема «Сон». На нашу думку, у творі присутні безпосередні алюзії, що пов'язують твір з епохою Відродження, як моментом трансформації середньовічної свідомості у європейському культурному просторі. Авторська жанрова дефініція твору як «комедії», на нашу думку, пов'язує його з

«Божественною комедією» Данте. Надзвичайно цікавий той момент, що опис людських гріхів в пролозі до твору ще більше підкреслює цей зв'язок використання прямою ремінісценцією з «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди, як опосередкованого опису людської гріховної природи. Цікаво, що І.Котляревський, котрого Шевченко канонізує як великого «батька» української літератури (ця обставина дає підстави С.Павличко [6] констатувати культ батьківства в класичній українській літературі), до певної міри переводить питання зажерливості з площини філософської в соціальну, вкладаючи слова пісні «Всякому городу нрав і права» в уста Возного на виправдання його крутійства і користолюбства. Шевченко розгортає тему несправедливості та соціальної нерівності, але не забуває і про первісне її філософське звучання, підкреслюючи рівність всіх перед Богом і відсутність істинної віри в душах тих, хто її заперечує: «А ви в ярмі падаєте // Та якогось Раю // На тім світі благаєте? // Немає! немає! // Шкода й праці, схаменіться. // Усі на сім світі – // І царята, і старчата – // Адамові діти» [13, с.267].

Шевченко свідомо дистанціює, протиставляючи поета і філістерів: «Ось що, добрі люди: // Я гуляю, бенкетую // В неділю і в будень. // А вам нудно! жалкуєте! // Єй-богу, не чую. // І не кричіть! Я свою п'ю, // А не кров людськую!» [13, с.267]. Тут постає досить слизьке питання щодо пияцтва поета, яке набуло останнім часом досить широкого розголосу завдяки сумнівним сентенціям мисливців за популярністю. Нам видається, що не варто сприймати слова поета однозначно. Проблема Шевченкових людських слабкостей нам видається надуманою і такою, що піднімається практично виключно в контексті постмодерного, так би мовити, «кобзарєборства». З іншого боку такий підхід виглядає неминучим метанням із сторони в сторону від канонізації і забронзовілості до неминучого усвідомлення людської природи поета. Варто враховувати також історичний контекст і богемний спосіб життя в середовищі митців, який в усі часи не відзначався пуританством. Коли відкинути питання особистого життя Шевченка, варто звернути на конотацію слів «гуляти» і «бенкетувати» у слововживанні поета. Тут можна навести приклад з поеми

«Гайдамаки», де ці слова використовуються досить широко на позначення боротьби за волю: «Сини мої, гайдамаки! // Світ широкий, воля – // Ідіть, сини, погуляйте, // Пошукайте долі» [13, с.130]; «Літа орел, літа сизий // Попід небесами; // Гуля Максим, гуля батько // Степами-лісами. // Ой літає орел сизий, // А за ним орлята; // Гуля Максим, гуля батько, // А за ним хлоп'ята» [13, с.153]; «А за ними кобзар Волох // Переваги-ваги // Шкандибає на конику, // Козакам співає: // «Гайдамаки, гайдамаки, // Залізник гуляє» [13, с.164] тощо. Отже, «гуляння», «бенкетування» є обов'язковою прикметою людини вільної, незалежної. А отже це необхідна передумова поетичної творчості, котра апріорі не може бути підневільною.

Стан сп'яніння стає у поемі «Сон» перехідним до вивільнення людини з в'язниці тілесності. Наступна фаза осягнення абсолюту – сон. Використання для оповіді форми сновидіння характерне для творів письменників-романтиків, що зумовлене естетико-філософською парадигмою доби, рівнем тогочасних наукових знань, світоглядними засадами письменників. Сон у них рідко пов'язаний із забуттям, припиненням певних мислительних і фізіологічних функцій. Він радше є переходом до абсолюту, що можемо спостерігати поемі.

У тексті твору опис сну є завершеним, остаточно оформленим компонентом його структури, що реалізується через зображення сновидіння. Презентуючи події з погляду персонажа за допомогою показу сну, наратор максимально скорочує дистанцію між фокалізацією й викладом: подієва складова сну розгортається відразу після засинання героя, як тільки починають поставати перед ним сновидні образи. Таким чином відбувається проникнення поета в царину божественного провидіння, наділення його пророчими рисами. Більшість сучасників та дослідників творчості поета засвідчують, що Шевченко належав до числа тих письменників, котрі творили швидко, піднесено, в моменти найвищої концентрації творчих сил, які прийнято називати натхненням. Тут цілком можна погодитися з авторитетною думкою В.Пахаренка: «Моменти творчості сходили на нього, як Дух Божий на біблійних пророків. Поет здебільша не «писав» свої твори, а поспіхом

записував вичуте, побачене в мить осяяння, коли до нього на якийсь момент долинала мелодія «космічного оркестру» [10, с.178]. Цей стан підсвідомого осяяння, пророчого прозріння, на нашу думку, якнайкраще переданий поетом в комедії «Сон».

Провідником поета до іншосвіту стає сова. Використання образу цього птаха суголосне з міфологічною традицією багатьох народів світу, які наділяли його дуалістичними рисами. Цікаве і досить вичерпне семантичне наповнення образу сови пропонує у своєму дослідженні М.Дмитренко [5, с.196], зауважуючи, що в українському фольклорі вона є символом темного, похмурого, спустошення, нещастя, смерті, тривоги; в античності – емблема мудрості, глибоких таємниць; натомість в середні віки птах уособлював веселого і кмітливого мандрівника. В тексті поеми знаходять емблематичне втілення всіх цих іпостасей. Реалістичні замальовки українського селянського буття, романтичні описи рідної природи змінюються апокаліптичною картиною північного російського пекла: «Заворушилася пустиня. // Мов із тісної домовини // На той остатній Страшний суд // Мертвці за правдою встають. // То не вмерлі, не убиті, // Не суда просити! // Ні, то люди, живі люди, // В кайдани залиті. // Із нор золото виносять, // Щоб пельку залити // Неситому!..» [13, с.271]. Сова-провісниця розгортає перед поетом візію трагічного українського минулого і майбутнього. Поряд з цим постає образ залитого золотом Петербурга і вражаюча картина «гуляння», яке є антитезою козацькому «бенкету волі». Однак поетові відкривається темна танатосна сторона імперської величі, ґрунтована на склепах українських вольностей. Він підкреслює, що ніякого примирення не може бути. Кров дідів промовлятиме до нащадків і кликатиме їх на боротьбу, або вони мають перетворитися на учасників балаганного дійства, котре так яскраво розгортає Шевченко в іронічному описі імперських «гулянь». Апокаліптичні прозріння поета, що знайшли своє втілення в поемі, надто дорого коштували йому як приватній людині, але зробили національним пророком. В останніх рядках поеми Шевченко порівнює свій сон з візіями-віщуваннями юродивих. У

«Практичному словнику синонімів української мови» [6] дається визначення юродивому, як божому чоловіку, котрому однак приписується навісність, навіженість, неприродні химери. Особливо виразним у цьому контексті є означення «божевільний», як обраний Богом, виокремлений з категорії «раба Божого», наділений особливим знанням, істиною, недоступною широкому загалу. Тут принагідно послатися на слушне зауваження Г. Грабовича: «Одиною запорукою, що пророцтво буде правдиве, є чистота серця. І, як Христос, що «смертю смерть поправ», як бодгісаттва, завданням якого є уможливити прозріння, так Шевченко своїм Словом, своїм умінням сумніватися і своїм відмовленням від влади над людськими душами здобув її для себе» [3, с. 131].

Отже, настанова Тараса Шевченка на творення образу поета-пророка простежується безпосередньо у його текстах, а особливо у комедії «Сон». Вона заґрунтована на ідеї інакшості, богообраності митця, пророчій природі поетичної творчості, яка не надає йому матеріальних переваг і привілеїв у приватному житті, а є важким випробуванням, місією задля подолання кризи народної безсловесності в модерну епоху.

Використана література:

1. Базилевський, В. Імпресії та медитації / Володимир Базилевський // Кур'єр Кривбасу. 2010. Ч. 246 / 247. с. 359–406.
2. Бичко, А. Феномен української інтелігенції. Спроба екзистенціального дослідження / Ада Бичко, Ігор Бичко. Дрогобич, 1997. 116 с.
3. Грабович, Г. Шевченко, якого не знаємо : (з проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета) / Григорій Грабович. К. : Критика, 2000. 318 с.
4. Гуревич, А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А.Я.Гуревич. – М.: Искусство, 1990. 396 с.

5. Дмитренко, М. Символи українського фольклору: монографія. К.: УЦКД, 2011. 400 с.
6. Караванський, Святослав. Практичний словник синонімів української мови : близько 20 000 синонім. рядів / Святослав Караванський. 4-те вид., опрац. і значно допов. Львів: БаК, 2012. – 523 с.
7. Костомаров, М. І. Спогад про двох малярів // Спогади про Тараса Шевченка / упоряд.: В. Бородін, М. Павлюк. К. : Дніпро, 1982. с.130-137.
8. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури // Книга спостережень. Проза. Торонто: Накладом вид-ва «Гомін України», 1966. Т. 2. с. 63-133.
9. Павличко, С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. 2-ге вид. / Соломія Павличко. К.: Либідь, 1999. 447 с.
10. Пахаренко, Василь. Шевченко як геній. Природа, своєрідність і стратегії інтерпретації геніяльності поета: Монографія / Василь Пахаренко Черкаси: Брама-Україна, 2013. 840с.
11. Петров, Н.И. Очерки истории украинской литературы XIX столетия / Н.И.Петров; передмова і примітки Г.А.Александрової. К.: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2008. 479 с. (Репринтное воспроизведение издания 1884 года).
12. Юрчук, О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії: монографія / Олена Юрчук. К.: ВЦ «Академія», 2013. 224 с.
13. Шевченко, Тарас. Зібрання творів: У 6 т. К., 2003. Т. 1: Поезія 1837-1847. с. 265-278; с. 699-706.
14. Шевченко, Тарас. Зібрання творів: У 6 т. К., 2003. Т. 2: Поезія 1847-1861. с.119-120; 621